

K.MÁMBETOVTIŃ “POSQAN EL” ROMANI TEKSTINDE SÓYLESIW USILININIŃ SINTAKSISLIK ÓZGESHELIGI

Jarimbetova Maryam
(erkin izleniwshi)

ABSTRACT

Sóylesiw iskerligi insan iskerliginiŃ tiykarǵı bólegi bolıp, sóylesiw procesinde onıń bir neshe túrlinen paydalanıladı. Adamnıń sóylesiw iskerligi sóylewdiń kimlerge, qalay bayan etiliwine qaray túrlerge bólinedi. Bular tómendegiler:

1. Monologlıq sóylesiw
2. Dialoglıq sóylesiw
3. Poliloglıq sóylesiw

Monolog, dialog, polilog - awızeki teksttiń formaları. Sóylew iskerliginiń kórinisi sıpatında bul til birlikleriniń pragmatolingvistikalıq áhmiyeti de ayrıqsha. Jazba tekstlerde, ásirese kórkem tekstlerde mine usı sóylesiw usılları tekst pútinligin beriwde, tekst bólimlerin baylanıstırıwda, hátteki tekst bólimi retinde de keń qollanıladı. K.Mambetovtıń “Posqan el” romanı tekstinde de mine usı sóylesiw usılları tekstke ayrıqsha kórkem tús beriwge xizmet etip, onıń emocional-ekspressivligin arttırǵan.

Monolog bir adamnıń óz-ózi menen yáki ózgelerge qaratılǵan sóylewi [1] bolıp, ol qıyalıy hám janlı túrinde bolıwı múmkin.

Insannıń ishki oyları monolog bola aladı:

Kerimberdi uzaq oylanıp qaldı. ”Edildiń, eldiń táǵdirin sorap turıp pa? Xalıqtıń táǵdirin soraǵanday sultan qalǵan joq edi. Bul kim boldı sonda...” [2]

Dialog eki adamnıń sóylesiwi. Dialog insan turmısında eń kóp qollanılatuǵın iskerlik. Kórkem ádebiyatlarda da dialoglardan kóp paydalanıladı.

Belgili ilmpaz Yo‘ldosh Solijonov ózbek ádebiyatında kóp qollanılatuǵın dialoglardı tómendegi formalarǵa bóledi:

1. Táriplik dialoglar
2. Dramalıq dialoglar
3. Lirikalıq dialoglar

Sonıń menen birge dialoglar tipleriniń iskerligine kóre jáne úsh túрге bólinedi:

1. Janlı dialog
2. Qıyalıy dialog
3. Ishki dialog [3]

Dialogtıń janlı forması roman tekstinde tómendegishe qollanılgan:

Kerimberdi Ormanbetti tanimadi. Al, Ormanbet bolsa buljiytpay tanip tur. Biraq tásir bergisi kelmedi.

- Bul qaysınday el? – dedi Ormanbet.
- Noǵaylı.
- Taypańız qanday?...
- Qaraqalpaq.

Ormanbet bir túrli bolıp ketti. Az-maz oylanıp turdı da:

- Orıs biy qayda? – dedi.

Kerimberdi buǵan juwap qaytarmadı. Tańlangan túr bildirdi. Tap ata dushpannıń atın aytqanday júzi birden quwarıp ketti. Kerimberdi:

- Atasına mıń nálet Orısbektiń, – dep gúbirlendi. Basqa hesh nárese ayta almadı.
- Edil qayda el qayda?

– Edil ornında. El áne! –dep qurı dalada qoyanday ılaǵıp qashıp júrgen adamlardıń súlderin kórsetip.

Jazıwshı dialogta qaharmanlardıń emociyasın beriw arqalı, teksttiń tásirliligini, kórkemligini arttırgan. Roman tekstinde kóplegen dialoglar orın alǵan bolıp, olardıń hár biri mazmun sáykesligine qaray hár qıylı stilde berilgen.

Poliloglıq sóylesiw – kóp adamlardıń sóylesiwi. Roman tekstine poliloglar da dialoglardan kem qollanılmaǵan:

Ormanbettiń ótinishi menen sarayǵa jıynalǵan seksen biy ózlerin ozıq dep esaplaǵanı menen babaları daqıl etken diyxan, jısqı baqqan jısqımannan asıp kete almadı. Burınan kiyatırǵan tártibi boyınsha biylikti bek ówladı iyelewi kerek edi. Otız jıllıq talas-tartıs báriniń omırtqasın sindirip ketipti.

– Ormanbet biy ordamızdıń maqtanıshı bolǵanı menen izinde ul perzenti qalmaq, – dedi uzaq oyǵa berilgen Orazaq biy. Biydiń ıqlası ketken perzenti Sarısha ayım edi. Sonı ornına saylasaq qalay bolar yeken.

– Awa, biziń tórkinimiz ózi analıq zamanınan baslanadı. Allatala bizdi izimizge qaytarǵan shıǵar. Eń arǵı tórkinimiz hayal patsha Tomaris bolǵan. Sarıshanı saylasaq saylayıq! –dep shuwlastı xalayıq.

– Bul bolmaydı! –dedi qattıraq dawısın shıǵarıp Bekbergen biy. – Ján-jaǵımızdı jaw qamalap atırǵanda qazannıń qulaǵın uslap otırǵan qatın qalay biylik qıladı. Burın hayal patsha bolǵan bolsa, bolǵan shıǵar. Tum-tusımız tútinlik bolıp turǵan bir zamanı hayal basshı ne dádimal sóz ayta aladı!

– Qazandı qolına alǵanı menen Súyinbiyke apań qarıq boldı ma? – dedi tu'tigip ketken Turdımurat biy. – Onıń da isi hámmege belgili!

- Onda Taǵaymurattı saylaymız!
- Qaradan xan saylawǵa haqımız joq!

Tartıs usınıń menen pittı. (531)

Polilogliq sóylesiw roman tekstinde monolog ha'm dialogqa salıstırǵanda janlı hám emocional-eksprissivligi kúshli bolıp keletuǵınlıǵı seziledi.

Solay etip, sóylesiwlede, qanday formada, qanday usılda bolıwına qaramay teksttiń tiykarǵı bólegin strukturalıq jaqtan da, semantikalıq jaqtan da quray aladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. Yo'ldoshev M., Muhammedova S., Saparniyazova M. Matn lingvistikasi. -T., 2021.
2. Mámбетov K. «Posqan el» romanı. 1988.
3. Solijonov Y. Nutq va uslub. - T., 2002.